

Biblija zagrebačke Stvarnosti - nakladnički projekt

Žulj, Zvonimir

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:791455>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij Informatologije

Zvonimir Žulj

Biblija zagrebačke Stvarnosti – nakladnički projekt

Završni rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Zoran Velagić

Osijek, 2017.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za informacijske znanosti

Jednopedmetni preddiplomski studij Informatologije

Zvonimir Žulj

Biblija zagrebačke Stvarnosti – nakladnički projekt

Završni rad

Društvene znanosti, informacijske znanosti, informatologija

Mentor: izv. prof. dr. sc. Zoran Velagić

Osijek, 2017.

Sažetak i ključne riječi

Tema završnog rada veliki je nakladnički projekt Biblije zagrebačkog nakladnika Stvarnost. Također poznat i kao Zagrebačka Biblija, ovaj je nakladnički projekt od velike važnosti za povijest Crkve u Hrvata, a isto tako i za povijest nakladništva na području Hrvatske. Stoga je rad napisan sa svrhom otkrivanja osnovnih i najvažnijih informacija o samom nakladničkom projektu, tijeku njegova ostvarenja, a napose o njegovim suradnicima i povijesnim okolnostima u kojima se nalazio. Ponajprije se razjašnjava sam pojam Biblije: što je ona, kad je nastala, koja joj je svrha i kako je strukturirana. Potom se prelazi na razjašnjavanje uloge i rasprostranjenosti Biblije među Hrvatima te njezina utjecaja na širenje katoličke vjere među Hrvatima. Zatim se pozornost usmjerava na sam nakladnički projekt Biblije zagrebačke Stvarnosti, koja će se nadalje u radu navoditi kao Zagrebačka Biblija. Radom se utvrđuju okolnosti i razlozi pokretanja samog nakladničkog projekta, a posebna se pozornost posvećuje najistaknutijim suradnicima u sklopu projekta, u prvom planu bibličarima i književnicima, a tako i zaslužnim institucijama. Nadalje, opisuje se i sam tijek cijelog projekta, njegovi rezultati, naklade te, konačno, njezin prihvata u javnosti. U posebnoj se poglavlju također ističu i zanimljivosti vezane uz projekt, koje posebno svjedoče o njegovoj ozbiljnosti, zahtjevnosti i simboličnosti. Rezultat samog rada nove su spoznaje o izrazito važnoj temi u modernoj povijesti Crkve u Hrvata te upoznavanje s teže dostupnim informacijama poput naklada, fizičkog izgleda i zanimljivosti glede Biblije zagrebačke Stvarnosti.

KLJUČNE RIJEČI: Zagrebačka Biblija, Crkva, bibličari, književnici, prijevod, naklade.

Sadržaj

SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI

1. UVOD.....	1
2. BIBLIJA.....	2
3. BIBLIJA U HRVATA.....	3
4. OKOLNOSTI I RAZLOZI TISKANJA ZAGREBAČKE BIBLIJE.....	4
5. VELIKA ČETVORICA ZAGREBAČKE BIBLIJE.....	5
5.1. BONAVENTURA DUDA.....	5
5.2. JERKO FUČAK.....	6
5.3. JURE KAŠTELAN.....	7
5.4. JOSIP TABAK.....	8
6. SURADNIŠTVO I INSTITUCIJE.....	9
7. TIJEK NAKLADNIČKOG POTHVATA.....	10
8. PRIHVAT BIBLIJE.....	11
9. LIK I NAKLADE ZAGREBAČKE BIBLIJE.....	12
10. TEMELJI I NOVOSTI U PREVOĐENJU.....	13
11. ZAGREBAČKA BIBLIJA NASUPROT ŠARIĆEVOJ.....	14
12. ZANIMLJIVOSTI.....	15
13. ZAKLJUČAK.....	16
LITERATURA.....	17

1. UVOD

Na sam spomen Biblije prva misao koja čovjeku dolazi je o Bogu i kršćanstvu. Nije rijetka pojava da se Biblija naziva vječnom knjigom jer je svuda i uvijek prisutna, primjenjuje se u biblioterapiji, liturgiji, meditacijama i sl. Čak puna 23 stoljeća nakon njezina začeća i dalje je aktualna, čitana je više no ikad, proučavana kao nikad do sad, raznim znanstvenim metodama. Sama Biblija knjiga je koja sadrži smjernice za kvalitetniji kršćanski život i svojom neprestanom aktualnošću svjedoči o svojoj univerzalnosti, prikladnosti i primjenjivosti na sva razdoblja ljudske povijesti. Ono konačno što čovjek u sumraku svoga života doživljava, prema kršćanskoj vjeri, jest uskrsnuće. U tu domenu bi se mogla staviti i sama Zagrebačka Biblija. Svi brojni prijevodi Biblije na hrvatski jezik bili su iz raznih razloga nedostupni i sa slabijom kvalitetom prijevoda. Zagrebačka Biblija mogla bi se nazvati „uskrsnućem“ Biblije na hrvatskom jeziku jer je tiskana u brzom roku, još brže rasprodana te se posebno istakla svojom preciznošću i kvalitetom prijevoda. Biblija je to u novom ruhu koja je, kao što se navodi u radu, postavila novi standard za Bibliju na hrvatskom jeziku, što je posvjedočila i svojim mnogobrojnim potonjim izdanjima. Njezino „uskrsnuće“ usred razdoblja komunističkog režima, a napose teškog za Katoličku Crkvu u Hrvatskoj, osvještava čovjeka o plodovima snažne i ustrajne vjere koja nepokolebljivo prkosi svim nedaćama već više od dva tisućljeća.

2. BIBLIJA

Biblija je knjiga Božje objave u kršćanskoj religiji, ujedno nazivana Svetim Pismom ili Riječju Božjom. Ona je najčitanija i najprevođenija knjiga koju je stvorio genij čovječanstva. Pripada zajedničkoj kulturi čovječanstva i, osim što je kanonska zbirka svetih spisa, književno je djelo s neprolaznom snagom te povijesni izvor.

„Po postanku i jeziku, po sadržaju i stilu, po slikovitosti i metaforici, Biblija nije jedna knjiga, nego zbir knjiga koje su nastajale u razdobljima od 13. st. pr. Kr. do 2. st. n. e., a naziv obuhvaća: Stari zavjet i Novi zavjet.“¹ Od toga je samo Stari zavjet relevantan za Židove jer sadržava antologiju hebrejske književnosti, židovske propise i moral te proročke spise. Sveukupno, Biblija sadržava 73 knjige: u Starom je Zavjetu (pisan hebrejskim jezikom) 39 protokanonskih (hebrejski izvornici) i sedam deuterokanonskih ili apokrifnih knjiga (nepriznate od židova i protestanata), a u Novom Zavjetu (pisan grčkim jezikom) sadržano je 27 knjiga.

Biblija je pisana ljudskom rukom po duhovnom nadahnuću, a bila je i redigirana. Također ima izrazito veliku povijesnu dimenziju jer je pisana u kontekstu određenog vremena te u skladu s jezičnom kulturom istog.² Posjeduje i vlastitu arhitekturu, arheologiju i geografiju, s obzirom da aludira na mnogobrojne povijesne lokacije i događaje. Važno je napomenuti da nije ostao sačuvan nijedan izvornik biblijskih knjiga, a ipak je Biblija kroz dugi period vremena bila jedini pouzdani izvor povijesnih događaja i književnih izričaja ranih civilizacija. Sama svrha Biblije je evangelizacija – „širenje, naviještanje i propovijedanje Evanđelja (radosne vijesti), poruke spasenja po vjeri u zastupničku smrt i uskrsnuće Isusa iz Nazareta, Spasitelja čovječanstva...“³

---

¹ Biblija: Stari i Novi zavjet / Duda, Bonaventura; Kaštelan, Jure. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991. Str. V.

² Usp. isto. Str. V.

³ Jambrek, Stanko. Biblija u Hrvata: Prevođenje, tiskanje i širenje Biblije u kontekstu naviještanja Evanđelja. // Kairos 1, 1 (2007), str. 62. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=38573 (2017-02-24)

3. BIBLIJA U HRVATA

Biblija je među Hrvatima uvijek služila kao sredstvo evangelizacije i bogoslužja. Međutim, nije moguće pouzdano utvrditi kada se ona počela prevoditi na hrvatski jezik. Najstariji poznati prijevodi biblijskih odlomaka na hrvatski jezik potječu iz 14. st., a poznato je da se tek u 16. st. ozbiljno pokušalo prevesti cjelovitu Bibliju na hrvatski jezik. Među poznatijim prijevodima, važno je istaknuti onaj hrvatskog isusovca Bartola Kašića iz 1636., iako je preveden na znatno arhaičniji oblik hrvatskog jezika.⁴

„Hrvati su prvi potpuni tiskani prijevod Biblije dobili 1831. iz pera slavonskog franjevca Petra Katančića: Sveto pismo starog zakona (u 4 sveska) i Sveto pismo novog zakona (u 2 sveska).“⁵ Bilo je to u znatnom zaostatku za prijevodima na druge jezike, od kojih je 33 ostvareno samo do tiskanja prve knjige (Gutenbergova Biblija iz 1455.). Pri doseljenju u današnju postojbinu u 7. st. Hrvati su bili pogani te su vrlo brzo prihvatili katoličko zapadno jedinstvo te se uključili u civilizacijske procese. Prihvatili su Vulgatu⁶, ali i ćirilometodski prijevod Biblije na glagoljici u 9. st.⁷

Od posebnog je značaja među Hrvatima prijevod vrhbosanskog nadbiskupa Ivana Evandelistu Šarića, objavljen u Sarajevu tijekom Drugog svjetskog rata, koji nije zaživio u tadašnjem razdoblju, već par desetljeća kasnije te je aktualan i danas.⁸ Uz do sada spomenute, posebno su značajni i ovi prijevodi Biblije na hrvatski jezik: *Prvi [Drugi] del Novoga testamenta* (Stipan Konzul i Antun Dalmatin, 1562.-1563.), *Sveto pismo Staroga i Novoga uvita* (Ivan Matija Škarić, 1858.-1861.), *Sveto Pismo Staroga i Novoga zavjeta* (Đuro Daničić i Vuk Stefanović Karadžić, 1895.) i, naposljetku, *Biblija* u izdanju zagrebačkog nakladnika Stvarnost iz 1968.⁹

---

⁴ Usp. Jambreč, Stanko. Nav. dj. Str. 67. (2017-02-24)

⁵ Biblija: Stari i Novi zavjet. Nav. dj. Str. VI.

⁶ Vulgata – naziv za latinski prijevod Biblije s kraja IV. st., što ga je s izvornih jezika na pučki latinski preveo sv. Jeronim.

⁷ Usp. Jambreč, Stanko. Nav. dj. Str. 64. (2017-02-24)

⁸ Usp. Jambreč, Stanko. Nav. dj. Str. 74. (2017-02-24)

⁹ Usp. Jambreč, Stanko; Knežević, Ruben. Kronološki pregled objavljenih potpunih i djelomičnih prijevoda Biblije na hrvatski jezik. // Kairos 1, 1 (2007), str. 137-140. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=38593 (2017-02-24)

4. OKOLNOSTI I RAZLOZI TISKANJA ZAGREBAČKE BIBLIJE

Zagrebačka Biblija tiskana je 1968. godine, u razdoblju svjetske hladnoratovske krize i u komunističkoj državi koja se protivila religiji. Nipošto nije bilo očekivano da će se o takvom pothvatu istovremeno početi govoriti na čak tri mjesta, i to u Zagrebu: u vjerskoj izdavačkoj organizaciji sv. Ćirila i Metoda, na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu te zagrebačkoj izdavačkom poduzeću „Stvarnost“. Osoba zaslužna za pokretanje cjelokupne ideje tiskanja Zagrebačke Biblije još 1966. godine bio je svećenik Ivon Ćuk, tadašnji glavni urednik Glasnika sv. Antuna, današnjeg Veritasa. Na sva tri spomenuta mjesta redovito je podsjećao na tu ideju te je ona ubrzo urodila plodom.¹⁰

Iduće je godine održan sastanak bibličara, među kojima je najznačajniji bio Bonaventura Duda, s upravom nakladničkog poduzeća „Stvarnost“, u sklopu kojeg je djelovao dr. Jure Kaštelan. Dogovor je ubrzo postignut, s potporom kardinala Franje Šepera. Samo ostvarenje ovog nakladničkog projekta bilo je izuzetno zahtjevno. Uz probleme s nabavom odgovarajućeg papira, konstantno je prijetila opasnost od zabranjivanja knjige. Unatoč spomenutim problemima, posao je ubrzo otpočeo.¹¹

Često su se suradnicima događala različita oboljenja, uz ostale probleme, a glavni prevoditelji bili su franjevci Bonaventura Duda i Jerko Fućak. Sveukupno je rad na projektu trajao 23 mjeseca, a završni posao na već tiskanim arcima Biblije obavljen je u Grafičkom zavodu Hrvatske, dok je pri tehničkoj redakciji najvažniji posao obavljao slikar Boris Dogan.¹² Biblija Zagrebačke Stvarnosti službeno je objavljena u rujnu 1968. u nakladi od 60.000 primjeraka, a prvi je njezin primjerak zagrebački kardinal Franjo Šeper osobno i svečanom prigodom uručio tadašnjem papi Pavlu VI.¹³

---

¹⁰ Usp. Košutić, Ivan. Kako i zašto smo se odlučili tiskati „Zagrebačku Bibliju“? // Bogoslovska smotra 64, 1/4 (1994), str. 417. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=55518 (2017-02-24)

¹¹ Usp. Isto. Str. 420. (2017-02-24)

¹² Usp. Isto. Str. 420. (2017-02-24)

¹³ Usp. Knezović, Katica. Zagrebačka Biblija 1968.: o 40. obljetnici. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008. Str. 56.

5. VELIKA ČETVORICA „ZAGREBAČKE BIBLIJE“

5.1. BONAVENTURA DUDA

Fra Bonaventura Duda zasigurno je najvažniji među prevoditeljima Zagrebačke Biblije. Rođen je u Rijeci 14. siječnja 1924. godine, a odrastao je na otoku Krku, žarištu glagoljaške tradicije u Hrvata. Školovao se na Sušaku, a cijelo je svoje djetinjstvo i mladost posvećivao služanju i aktivnom djelovanju u Katoličkoj Crkvi. Upravo je kroz ta iskustva raspoznao svoj životni poziv i za njim odlučio krenuti. Jednom je prilikom upoznao franjevce i odmah ih zamolio da ga prime u samostan. Ubrzo su ga primili i poslali ga u Varaždin na izobrazbu u franjevačku gimnaziju. Ubrzo je stupio i u novicijat, najosjetljivije i najzahtjevnije razdoblje franjevačke formacije, a nakon njega studirao je teologiju u Zagrebu, a za svećenika je zaređen 1950. godine. Ubrzo je ostvario i doktorat na Franjevačkom sveučilištu „Antonianum“ u Rimu.¹⁴

Fra Bonaventura Duda obavljao je više značajnih funkcija u Katoličkoj Crkvi: bio je redoviti profesor na Bogoslovnom fakultetu, a više puta i njegov dekan, sudjelovao je na brojnim znanstvenim skupovima, objavljivao je radove u stručnim časopisima te je s vremenom stekao status emeritusa. Autor je brojnih knjiga te dobitnik prestižne nagrade „Annales Pilar“ Instituta društvenih znanosti „Ivo Pilar“.¹⁵

Fra Bonaventuru Dudu smatra se tzv. duhovnim začetnikom Zagrebačke Biblije jer je upravo on morao obaviti najveći dio posla, pri čemu je posebno naglašena i njegova zahtjevnost. Osobno je izjavio: „To je za moj život bilo odlučujuće pa kad sam se vratio brzo su mi povjerali novozavjetnu katedru. Tu me zadesio i golem rad na Zagrebačkoj Bibliji.“¹⁶ Bonaventura Duda i danas djeluje kao franjevački svećenik i jedan od najutjecajnijih crkvenih govornika u Hrvatskoj.

---

¹⁴ Usp. Fra Bonaventura Duda, 2006. URL: http://www.katolicki-tjednik.com/vijest.asp?n_UID=328 (2017-02-25)

¹⁵ Usp. isto. (2017-02-24)

¹⁶ Knezović, Katica. Nav. dj. Str. 44.

5.2. JERKO FUČAK

Fra Jerko Fućak jedan je od najznačajnijih prevoditelja i glavnih urednika nakladničkog projekta Zagrebačke Biblije. Rođen je u Pašcu kraj Rijeke 23. studenog 1932. Kao svećenik predavao je teologiju u Samoboru i na Trsatu, a bio je i pokretač Dopisne teologije. Također je preveo i, tada novi, Hrvatski lekcionar iz 1969.¹⁷

U franjevački je red stupio 1950. godine, dok je za svećenika zaređen 1958. Neko je vrijeme proveo propovijedajući i ispovijedajući u Trsatskom svetištu, a u Italiji je stekao doktorat. Također je bio i sveučilišni profesor u Jeruzalemu i Zagrebu. U skladu s franjevačkim pozivom, organizirao je duhovne seminare, vježbe i obnove, stalno se bavio pastoralnim radom te objavljivao knjige. Pokrenuo je i časopis Vrijeme i riječ. Bio je vrlo blizak s Bonaventurom Dudom s kojim je puno radio na ostvarenju nakladničkog projekta Zagrebačke Biblije. „Upravo je to njihovo zajedničko mjesto stanovanja, zajednički odabir franjevaštva i zajedničko krajevno podrijetlo – urodilo međusobnom potporom, podrškom i razumijevanjem koje je uvelike pridonijelo stvaranju te i takve Biblije.“¹⁸ Sam je primjenjivao tada nove tehnike transliteracije i transkripcije biblijskih vlastitih imena u skladu s konvencijama suvremenog hrvatskog pravopisa.

Kao bibličar uvijek se isticao vještinom kvalitetnog prevođenja i kao vrstan znanstvenik, što je potvrđeno svjedočanstvom Bonaventure Duda: „Uvijek nepodmitljiv u jednome: težio je tečnosti prijevoda i, nadasve, točnosti.“¹⁹ U svom se radu isticao „kao pionir u istraživanju povijesti hrvatskoga biblijskog prevodilaštva“²⁰ i kao poznavalac i njegovatelj hrvatske biblijsko-teološke terminologije.²¹ Fra Jerko Fućak preminuo je u Zagrebu 2. studenoga 1992. u 60. godini života.

---

¹⁷ Usp. Hrvatska enciklopedija: Fućak, Jerko. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20774> (2017-02-25)

¹⁸ Knezović, Katica. Nav. dj. Str. 51.

¹⁹ Isto. Str. 53.

²⁰ Isto. Str. 52-53.

²¹ Usp. isto. Str. 52-53.

5.3. JURE KAŠTELAN

Treći je u nizu Velike četvorice Zagrebačke Biblije, i glavni predstavnik svjetovnog osoblja projekta, velikan hrvatske književnosti 20. st. dr. Jure Kaštelan. Rođen je u Zakućcu kraj Omiša 18. prosinca 1919. U Drugom svjetskom ratu bio je sudionik NOB-a, nakon rata doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je kasnije bio i profesor. Bio je redoviti član JAZU te voditelj njezina Zavoda za književnost i teatrologiju. Dobitnik je prestižnih nagrada za životno djelo „Vladimir Nazor“ i „Goranov vijenac“.²²

Najpoznatiji je po svojim pjesmama koje je objavljivao u brojnim novinama i časopisama, od kojih su neki: Omladina, Jadranska vila, Novo doba, Hrvatska revija, Glas Slavonije, Krugovi, Slobodna Dalmacija, Telegram, Vjesnik u srijedu itd. Osim pjesama, pisao je i novele, osvrte, eseje, književne kritike i razne studije. Prva mu je objavljena zbirka pjesama bila Crveni konj, značajna i po popraćenosti ilustracijama znamenitog slikara Ede Murtića, a objavljena je 1940. godine.²³

„Jure Kaštelan je, prema onoj staroj izreci *nomen est omen*²⁴, doista za Zagrebačku Bibliju bio ono što mu ime kaže – kaštelan.“²⁵ Kao nadaleko poznat i istaknut pjesnik, doktor znanosti te sudionik NOB-a, što ga je učinilo podobnim, kako na političkoj, tako i na društvenoj sceni, pružao je značajnu zaštitu i sigurnost nakladničkom projektu Zagrebačke Biblije. Uz to, bio je osoba s velikim brojem poznanstava, što je omogućilo lako i brzo pronalaženje odgovarajućih suradnika te brže i učinkovitije dovršenje samog projekta. Veliki pjesnik i vrstan jezikoslovac dr. Jure Kaštelan preminuo je u Zagrebu 24. veljače 1990. u 70. godini života.

---

²² Usp. Hrvatska enciklopedija: Kaštelan, Jure. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30788> (2017-02-25)

²³ Usp. Kragić, Bruno. Jure Kaštelan, 2009. Hrvatski biografski leksikon. URL: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=189> (2017-02-25)

²⁴ Lat.: ime je znak.

²⁵ Knezović, Katica. Nav. dj. Str. 40.

5.4. JOSIP TABAK

Posljednji je od Velike četvorice Zagrebačke Biblije prevoditelj, novinar i erudit Josip Tabak. Rođen je 1. ožujka 1912. u Sarajevu, odakle su ga životne prilike odvele u nebrojenim smjerovima. Nakon završene gimnazije u rodnom gradu studirao je novinarstvo, romanistiku i germanistiku na sveučilištima u Madridu, Parizu, Pragu i Zagrebu.²⁶ Služio se s preko 20 jezika. Osim što je radio kao urednik u izdavačkoj kući, te pisac proze, kritika, eseja i članaka, njegovo najznačajnije i najplodnije zanimanje bilo je prevođenje. Pri prevođenju je bio iznimno precizan i pedantan, a prevodio je, najčešće, klasike iz skandinavskih i romanskih književnosti, što mu je osiguralo izrazito visok status u prevodilačkom i jezikoslovnom društvu. Isto tako, svojim je pozamašnim doprinosom na razini književnosti i prevođenja 2004. godine počašćen nagradom „Vladimir Nazor“ za životno djelo.

Josip Tabak značajno je doprinio prevođenju, redigiranju i uređivanju Zagrebačke Biblije. „Za suradnju Josipa Tabaka na Zagrebačkoj Bibliji, uz sve njegovo golemo znanje te poznavanje mnoštva jezika, bilo je iznimno važno što je bio upućen u grčki i latinski, a posebice kao jedan od rijetkih, u hebrejski jezik.“²⁷ To mu je značajno ubrzalo posao jer je mogao paralelno prevoditi s izvornika. Također je bio stručnjak za židovstvo i njegovu povijest, što je bilo od iznimno velike pomoći pri ostvarivanju Zagrebačke Biblije, a sam Bonaventura Duda istaknuo je kako je „zlatom trebalo plaćati Tabakovo poznavanje židovske povijesti, stare i novije“.²⁸ Brojni drugi suradnici također su isticali Tabaka kao iznimno vrijednog i marljivog kolegu. Veliki hrvatski prevoditelj Josip Tabak preminuo je u Zagrebu 4. srpnja 2007. u 96. godini života.

---

²⁶ Usp. Hrvatska enciklopedija: Tabak, Josip. URL: <http://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60096> (2017-02-25)

²⁷ Knezović, Katica. Nav. dj. Str. 46.

²⁸ Isto. Str. 46-47.

6. SURADNIŠTVO I INSTITUCIJE

Na ostvarenju nakladničkog projekta Zagrebačke Biblije radile su dvije, na prvi pogled nespojive, struje: crkvena i svjetovna. To je bilo prvi puta u hrvatskoj povijesti da crkvene i svjetovne institucije zajedno sudjeluju na ostvarenju nakladničkog projekta s područja vjere. Dakle, suradnja je ostvarena između bibličara i prevoditelja iz različitih dijelova Hrvatske i franjevačkog reda te hrvatskih književnika i jezikoslovaca angažiranih u zagrebačkoj nakladničkoj kući „Stvarnost“ koja je djelovala do 1990. Također se, kao pomoć, služilo i drugim prijevodima Starog i Novog zavjeta, a to su, u prvom planu, bili prijevodi Silvija Grubišića, Filiberta Gassa i Nikole Milićevića.²⁹

Ranije spomenuti franjevci Bonaventura Duda i Jerko Fućak zasigurno su najznačajniji predstavnici suradnika na Zagrebačkoj Bibliji iz crkvene struje. Ujedno, njih su dvojica, kako u Zagrebačkoj, tako i u svim sljedećim izdanjima Biblije na hrvatskom jeziku, redovito navođeni prvi u impresumu, kao najzaslužniji crkveni doprinositelji tom velikom nakladničkom projektu. Osim njih, također je važno spomenuti i preostale crkvene suradnike, a navedeni su u impresumu ovim redom: dr. Ivan Golub, dr. Ante Kresina, dr. Janko Oberški, lic. Adalbert Rebić, dr. Ljudevit Rupčić i dr. Celestin Tomić.³⁰

Josip Tabak i Jure Kaštelan su, zahvaljujući svojim pozamašnim doprinosima, uvršteni među Veliku četvoricu Zagrebačke Biblije. Oni su tako i najznačajniji predstavnici svjetovne struje suradnika na tom projektu. Uz njih, također su posebno istaknuti i drugi značajni književnici i jezikoslovci: Branko Brusar, Olinko Delorko, Filibert Gass, Zlatko Gorjan, Marko Grčić, Stjepan Hosu, Božo Kukulja, Tomislav Ladan, Nikola Milićević, Zvonimir Mrkonjić i dr. Ante Sekulić.³¹

---

²⁹ Usp. Knezović, Katica. Nav. dj. Str. 34.

³⁰ Usp. Knezović, Katica. Nav. dj. Str. 37.

³¹ Usp. isto. Str. 35-36.

7. TIJEK NAKLADNIČKOG POTHVATA

Nakon donošenja odluke, kardinalovog dopuštenja i okupljanja suradnika, rad na Zagrebačkoj Bibliji službeno je mogao započeti. „Prema bilješkama iz arhiva Zagrebačke Biblije s obradom teksta počelo se 1. svibnja 1967.“³² Važno je napomenuti da je svaka biblijska knjiga odlazila zasebno u tisak nakon što je bila prevedena, lektorirana i redigirana, što je stvaralo poteškoće urednicima. Događalo se čak i da su tijekom rada na projektu neki suradnici odlazili, a novi zauzimali njihova mjesta. Izrazito je problematično bilo i početno predviđanje da bi Biblija mogla biti objavljena do Božića iste godine, međutim pokazalo se isuviše optimističnim.³³

Tijekom cijelog nakladničkog pothvata stvaran je dodatan pritisak, kako od javnosti, tako i od Vjesnika, čijom se tiskarom služila zagrebačka nakladnička kuća Stvarnost i čiji je rad znatno bio određen strogim rokovima. Zbog toga je Stvarnost znala u nekoliko navrata zaprijetiti zaključivanjem tiska bez obzira na to dokle se s poslom stiglo. Rad je bio podijeljen tako da su različiti suradnici prevodili različite knjige Biblije, a isto tako ih i lektorirali, redigirali, pisali uvode i napomene te sastavljali kazalo imena.³⁴

U završnom periodu pothvata bilo je posebno zahtjevno, a pritisak značajno veći. Sam fra Bonaventura Duda o tom je razdoblju izjavio: „U svibnju 1968. bijaše već 'prevruće'. Imam osjećaj da su kartice za tiskaru ipak klizile iz naših ruku... Pogledam brata Jerka: mi smo završavali posljednju stranicu za tisak... Navečer je koncelebrirao u Trsatskom svetišu s ostalim slaviteljima. Samo on zna koliko je bilo njegovo slavlje zahvalničko.“³⁵ Nakon nešto više od 12 punih mjeseci rada na tekstu, a 23 mjeseca sveukupno, Biblija zagrebačke Stvarnosti ugledala je svjetlo dana 13. rujna 1968. godine.³⁶

---

³² Knezović, Katica. Nav. dj. Str. 54.

³³ Usp. Knezović, Katica. Nav. dj. Str. 55.

³⁴ Usp. Knezović, Katica. Nav. dj. Str. 54.

³⁵ Usp. Knezović, Katica. Nav. dj. Str. 55-56.

³⁶ Usp. Knezović, Katica. Nav. dj. Str. 56.

8. PRIHVAT BIBLIJE

O prihvatu Zagrebačke Biblije puno govori izrazito brza rasprodanost njezinog prvog izdanja, koje je iznosilo 60.000 primjeraka. Toliko je bila tražena da je već iduće godine tiskano drugo izdanje od 40.000 primjeraka. Potreba za kvalitetno prevedenom i redigiranom cjelovitom Biblijom na hrvatskom jeziku bila je često posebno naglašavana od strane franjevačkih svećenika Ivona Ćuka i Bonaventure Dude.³⁷

S obzirom na činjenicu da je tiskana u Vjesnikovoj tiskari, a prešutnim dogovorom nije se o Bibliji govorilo u vjerskom tisku, prvu najavu izdavanja Biblije donio je upravo Vjesnik početkom 1967.³⁸ Nakon objavljivanja same Biblije, brojni su se kritičari u raznim časopisima i novinama osvrtni na nju, napose tada poznati književnik Antun Šoljan, koji je u Telegramu posebno naglasio trajnost Biblije. Općenito, „Zagrebačka je Biblija naišla na lijep broj stručnih i, nadasve, dobrohotnih kritika koje su išle za tim da joj utru put u hrvatsko općinstvo, ali i da se u budućim prijevodima Riječ Božja pretoči u hrvatski jezik što je moguće točnije i tečnije.“³⁹ Također, kritike su se osvrtnale i na određene slabosti i nedostatke glede prijevoda i stila, što je bilo i očekivano, štoviše i traženo od strane suradnika nakladničkog projekta. Bratoljub Klaić posebno se osvrnuo na sintaksu i terminologiju, navodeći mane i propuste pothvata. Međutim, sama je javnost vrlo dobro prihvatila Zagrebačku Bibliju, što se može raspoznati i prema svim njezinim daljnjim velikim izdanjima. Uz to, važno je napomenuti da se prijevod Zagrebačke Biblije nije prestao primjenjivati u svim dosadašnjim izdanjima Biblije na hrvatskom jeziku. Kasnije je izdavanje Biblije preuzela Kršćanska sadašnjost, a prijevod Zagrebačke Biblije primijenjen je i u Jeruzalemskoj Bibliji⁴⁰.

---

³⁷ Usp. Knezović, Katica. Nav. dj. Str. 18.

³⁸ Usp. Knezović, Katica. Prihvat Zagrebačke Biblije. // *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 53, 3 (1998), str. 280. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=2530 (2017-02-25)

³⁹ Isto. Str. 284.

⁴⁰ Jeruzalemska Biblija – izdanje Biblije koje sadrži velike i vrlo opširne komentare i uvodnike.

9. LIK I NAKLADE ZAGREBAČKE BIBLIJE

Prvotan izgled Zagrebačke Biblije zasluga je akademskog slikara Borisa Dogana. Naime, dizajn je osmišljen tako da se sama naslovna riječ *Biblija* ponavlja 140 puta u više horizontalnih nizova na koricama knjige. „Prvo izdanje Zagrebačke Biblije ostvareno je u četverovrskom izdanju: u tvrdom plastificiranom uvezu s ovitkom, u platnu, u koži i kao bibliofilsko izdanje.“⁴¹ Među ponavljanim kopijama riječi naslova isticao se jedan glavni koji je bio utisnut zlatotiskom, tj. reljefan naslov od čistoga zlata. To prvo, bibliofilsko izdanje bilo je uvezano u bijelu janjeću kožu, sadržavalo je svečani uvodnik dr. Jure Kaštelana, a dva su dodatno uređena primjerka uručena papi Pavlu VI. te predsjedniku SFRJ Josipu Brozu Titu. Čitava naklada od 60.000 primjeraka otisnuta je na kvalitetnom biblijskom papiru uvezenom iz Austrije.⁴²

Nakon brzo rasprodanog prvog i drugog izdanja, uspostavljen je ugovor kojim je 1974. pravo tiskanja otkupila nakladnička kuća Kršćanska sadašnjost. Tada je na njezinu čelu bio dr. Josip Turčinović koji je znatno doprinio širenju Zagrebačke Biblije među Hrvatima. Kršćanska sadašnjost do današnjega dana tiska izdanja Zagrebačke Biblije „i nepromijenjenu je od te 1974. do 2006. tiskala u 17 izdanja, s ukupno više od 290.000 primjeraka.“⁴³ Posebno je važno istaknuti i Jeruzalemsku Bibliju, koja je u razdoblju od 1994. do 2007. tiskana u 5 izdanja s nakladom od 48.000 primjeraka. Uz nju je posebno tiskana i Ilustrirana Biblija mladih u 249.000 primjeraka u razdoblju od 1968. do 2007. Naposljetku, potrebno je napomenuti da je, uz tiskano izdanje Biblije, Kršćanska sadašnjost objavila i interaktivnu Bibliju na CD-u, zvučnu Bibliju za osobe s oštećenim vidom te mrežno izdanje Zagrebačke Biblije na svojoj mrežnoj stranici.⁴⁴

---

⁴¹ Knezović, Katica. Zagrebačka Biblija 1968.: o 40. obljetnici. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008. Str. 64.

⁴² Usp. isto. Str. 65-66.

⁴³ Isto. Str. 66.

⁴⁴ Usp. isto. 66-67.

10. TEMELJI I NOVOSTI U PREVOĐENJU

Osnovni temelji prevođenja Zagrebačke Biblije bili su izvornici te prijašnji prijevodi. Glede izvornika, riječ je o izravnom prevođenju s hebrejskog i grčkog, jezika na kojima su Stari i Novi zavjet pisani. Glede prijašnjih prijevoda, prevoditelji su se pomoćno služili trima prijašnjim prijevodima Biblije ranije spomenutih prevoditelja Grubišića, Gassa i Milićevića.⁴⁵

U prijevodu Zagrebačke Biblije tri su velike novosti: pisanje Božjeg imena, savez za hebrejski *berith* i transkripcija biblijskih imena. Ponajprije, u Bibliji se Božje ime *Jahve* pojavljuje čak 7.000 puta. Glavni je problem jezikoslovcima i prevoditeljima bila deklinacija tog imena. Predloženo je čak i korištenje riječi *Gospodin* prema Vulgatinom prijevodu Božjeg imena *Dominus*, međutim, prihvaćeno je ipak korištenje imena *Jahve* jer Vulgatinome ime *Dominus* ne odgovara precizno hebrejskom izvorniku.⁴⁶

Nadalje, u hrvatskom jeziku ne postoji precizan izraz kojim bi se mogla prevesti hebrejska riječ *berith*. Uobičajeno je bilo prihvaćati za to riječ *zavjet*. U raspravama sa stručnjacima Jerko Fućak posebno je napomenuo da se riječ *zavjet* odnosi na ono što čovjek daje Bogu, a ne Bog čovjeku i da hebrejska riječ *berith* izvorno označava Božju inicijativu. Stoga je prihvaćena riječ *savez*, a Zagrebačka je Biblija podijeljena na Stari i Novi savez.⁴⁷

Potonje, transkripciju biblijskih imena vršio je fra Jerko Fućak. Naime, riječ je o dugom nizu prevodilačkih problema u kojim se odabiralo jedno od mogućih rješenja te se njihovo konačno rješavanje ostavilo nadolazećoj i razvijenoj praksi prevođenja. Znatnije rasprave vodile su se oko: čaša/kalež, mlado Sunce – anatole, pravednost – hesed/ve'emeth, a napose Evanđelje – blagovijest/blaga vijest/vesela vijest/radosna vijest.⁴⁸

---

⁴⁵ Usp. Knezović, Katica. Nav. dj. Str. 34.

⁴⁶ Usp. Knezović, Katica. Zagrebačka Biblija 1968.: o 40. obljetnici. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008. Str. 60.

⁴⁷ Usp. isto. Str. 61.

⁴⁸ Usp. isto. Str. 62-63.

11. ZAGREBAČKA BIBLIJA NASUPROT ŠARIĆEVOJ

Tzv. Šarićeva Biblija izdanje je Biblije na hrvatskom jeziku u 3 sveska koji su izlazili 1942. i 1943 u Sarajevu. Preveo ju je s Vulgate tadašnji nadbiskup vrhbosanske nadbiskupije dr. Ivan Evandelist Šarić. Usprkos zapljenama njezinih izdanja i Šarićeve osobne biblioteke od strane komunističkog režima, Ivan Šarić ponovno je tiskao svoju Bibliju u Madridu, gdje je boravio do svoje smrti nakon prognanstva iz Sarajeva.⁴⁹ To ponovljeno izdanje bilo je aktualno do pojave Zagrebačke Biblije, međutim nije svima bilo dostupno.

S obzirom na to da je Šarićeva Biblija prevedena s Vulgate, a Zagrebačka s izvornika, između to dvoje značajne su razlike, ponajprije u prijevodu i transkripciji hebrejskih riječi. Primjerice, hebrejska riječ *adam* odnosi se na čovjeka. Međutim, ona je istovremeno ime prvog stvorenog čovjeka prema izvještaju Knjige Postanka. Samo prevođenje te riječi izrazito je ovisno o kontekstu te prevoditeljevom razumijevanju nakane pisca. U drugom poglavlju Knjige Postanka Šarić je tu riječ u početku prevodio kao *Adam*, a zatim do kraja poglavlja kao *čovjek*, dok Zagrebačka Biblija u svakom spomenu te riječi koristi *čovjek*.

Osim u prevođenju i transkripciji hebrejskih imena i riječi, značajna je razlika i u redosljedju. Primjerice, u Šarićevom prijevodu 29. psalma stoji: „Gospod stoluje nad potopom! Gospod kralj je ustoličen do vijeka! Gospod daje snagu svome narodu. Gospod svoj narod mirom blagosliva.“⁵⁰ Isti dio psalma Zagrebačka Biblija prevodi: „Jahve nad valima stoluje, stoluje Jahve – kralj do vijeka! Jahve narodu svom daje jakost, Jahve narod svoj mirom blagoslivlje.“⁵¹ Dakako, oba su prijevoda vjerodostojna i svojim čitateljima omogućuju razumijevanje sadržaja, a njihova današnja dostupnost i rasprostranjenost omogućavaju njihovo nesmetano usporedno čitanje.

---

⁴⁹ Usp. Zovkić, Mato. Usporedba Šarićeve i Zagrebačke Biblije. // Bogoslovska smotra 77, 3 (2007), str. 665-666. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=35474 (2017-02-26)

⁵⁰ Isto. Str. 669.

⁵¹ Isto. Str. 669.

12. ZANIMLJIVOSTI

Zagrebačka Biblija izrazito je zahtjevan, ali i plodonosan, nakladnički projekt. Sadržava mnogobrojne zanimljivosti, stoga je važno skrenuti pozornost na neke od njih. „Jedna od njezinih osobitosti je svakako to da ju je – u tada još teško komunističko vrijeme – pokrenula izdavačka kuća, a ne crkvena ustanova.“⁵² Značajna je, uz to, i suradnja bibličara i književnika u radu na prijevodu same Biblije. U neku ruku, ona ima dijaloško-ekumenski značaj jer je suradnja na njoj ostvarena između dviju struja: crkvene i svjetovne.⁵³ Dakle, na njoj su surađivali katolici i ateisti.

Sam prijevod, obrada i uređivanje Biblije dugotrajni su i zamorni poslovi. Međutim, sama je Zagrebačka Biblija svjetlo dana ugledala u izrazito brzom roku. „Sama obrada biblijskog teksta izvršena je od 1. svibnja 1967. do 10. svibnja 1968. – dakle svega 375 dana!“⁵⁴ Zagrebačka Biblija obilježena je i znatnom raznolikošću zemljopisnog podrijetla njezinih suradnika, koji su potjecali iz različitih dijelova Hrvatske, Bosne i Hercegovine te Bačke. Tako je Jure Kaštelan bio Dalmatinac, Josip Tabak Sarajlija, Bonaventura Duda i Fućak bili su iz Kvarnera, Adalbert Rebić iz Hrvatskog zagorja itd. Vrlo je važno istaknuti da se Zagrebačka Biblija, donekle, može nazivati i „franjevačkom“ jer je najviše njezinih tvoraca bilo upravo iz franjevačkog reda, većina prevoditeljskog posla obavljala se u kaptolskom franjevačkom samostanu, najčešće su franjevci pisali uvodnike, popratne tekstove i komentare, a sam idejni pokretač cijeloga projekta bio je franjevac Ivon Ćuk. Moguće najzanimljivija činjenica o Zagrebačkoj Bibliji je ta da nije imala imprimatur.⁵⁵ „To je, zapravo, jedino što je Stvarnost tražila, zbog tada mogućih kompliciranja od strane režima.“⁵⁶

---

⁵² Usp. Knezović, Katica. Zagrebačka Biblija 1968.: o 40. obljetnici. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008. Str. 68

⁵³ Usp. isto. Str. 68.

⁵⁴ Isto. Str. 69.

⁵⁵ Imprimatur (lat. „neka se tiska“) – odobrenje koje je u povijesti dodjeljivala Katolička Crkva za tiskanje knjiga koje su bile u skladu s njezinim učenjem.

⁵⁶ Isto. Str. 71.

13. ZAKLJUČAK

Biblija je zasigurno djelo neprocjenjive i trajne vrijednosti. Svojim sadržajnim i stilskim bogatstvom pokriva različita područja ljudskih djelatnosti i znanosti: povijesti, zemljopisa, lingvistike, arheologije, arhitekture, statistike, književnosti, umjetnosti i religije. Ona nije samo najčitanija knjiga na svijetu, već i najcitiranija, posebno u liturgiji, molitvama, a biblijski su motivi često teme pjesama, slika i filmova. Zaključno je moguće tvrditi da je Biblija zagrebačke Stvarnosti naveliko odjeknula među Hrvatima, što se očituje u njezinoj daljnjoj primjeni u brojnim drugim izdanjima i pojavnim oblicima (zvučni, interaktivni, mrežni). Važno je osvrnuti se i na same suradnike nakladničkog projekta. Naime, projekt im je omogućio izrazito veliko životno iskustvo i društvenu prepoznatljivost. Raditi na jednom tako zahtjevnom i mukotrpnom projektu i dovršiti ga u rekordnom vremenu velika je čast i hvalevrijedan pothvat. Iznenaduje i uspjeh nakladničkog projekta vjerskog karaktera temeljenog na suradnji između vjernika i ateista, dviju različitih struja, dvaju suprotnih uvjerenja, dvaju različitih svjetova. Pribroji li se tome i činjenica da je tako velik projekt s takvim karakterom bio nadasve uspješan u razdoblju komunističkog totalitarnog režima, neposredno prije Hrvatskog proljeća, mogu se znatno bolje shvatiti njegov značaj i utjecaj. Objavljivanje Zagrebačke Biblije dogodilo se upravo u razdoblju u kojem je vjerski tisak u SFRJ počeo cvjetati. Tih su se godina pojavili Glas Koncila, MAK, Glas sv. Antuna Padovanskog, Služba Božja i dr. Biblija zagrebačkog nakladnika Stvarnosti ostaje zapamćena kao jedan od najvećih nakladničkih pothvata u hrvatskoj povijesti i tadašnji novi i usavršeni oblik najraširenijeg i najutjecajnijeg sredstva evangelizacije.

LITERATURA

1. Biblija: Stari i Novi zavjet / Duda, Bonaventura; Kaštelan, Jure. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991.
2. Fra Bonaventura Duda, 2006. URL: http://www.katolicki-tjednik.com/vijest.asp?n_UID=328
3. Hrvatska enciklopedija: Fućak, Jerko. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20774>
4. Hrvatska enciklopedija: Kaštelan, Jure. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30788>
5. Hrvatska enciklopedija: Tabak, Josip. URL: <http://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60096>
6. Jambrek, Stanko. Biblija u Hrvata: Prevođenje, tiskanje i širenje biblije u kontekstu naviještanja evanđelja. // Kairos 1, 1 (2007), str. 61-90. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=38573
7. Jambrek, Stanko; Knežević, Ruben. Kronološki pregled objavljenih potpunih i djelomičnih prijevoda Biblije na hrvatski jezik. // Kairos 1, 1 (2007), str. 137-156. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=38593
8. Knežević, Katica. Prihvat Zagrebačke Biblije. // Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti 53, 3 (1998), str. 279-296. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=2530
9. Knežević, Katica. Zagrebačka Biblija 1968.: o 40. obljetnici. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008.
10. Košutić, Ivan. Kako i zašto smo se odlučili tiskati „Zagrebačku Bibliju“? // Bogoslovska smotra 64, 1/4 (1994), str. 417-422. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=55518
11. Kragić, Bruno. Jure Kaštelan, 2009. Hrvatski biografski leksikon. URL: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=189>
12. Zovkić, Mato. Usporedba Šarićeve i Zagrebačke Biblije. // Bogoslovska smotra 77, 3 (2007), str. 665-677. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=35474

